

MÄNGUASJADE AJALUGU

Viivi Rae, Tartu Maarjamõisa Lasteaia vanemõpetaja

SISSEJUHATUS

Lapse mäng pole juhuslik nähtus, vaid see on loomupärane vajalik eneseteostus meie arenemise teel. Läbi mängu toimub õppimine lapse jõule vastavalt, huvitavalt, kaasakiskuvalt. Sellepärast pole mäng kaugeltki asjatu ajaraiskamine ja mõttetute tegelemine, vaid see on tähtis tegur lapse arenemiskäigus.

MÄNGUASJADE AJALUGU

Mänguasju võib defineerida kui reaalse eseme tinglikku kujutist. Kõige levinumaks mänguasjaks võib pidada nukku kui inimese kujutist (Saar 1997: 160). Leitaksegi, et mänguasjade ajalugu on osa inimkonna kultuurist ja see on ilmselt niisama vana kui inimkonna ajalugu. Sellega ei ole nõus Sutton-Smith, kes väidab, et mängu ajalugu on peaaesjalikult ajalugu ilma laste mänguasjadeta. Pärilist selle väitega nõustuda ei saa, sest on teada, et mänguasjad olid olemas juba enam kui 3000 aastat tagasi, seega alates väga kaugetest aegadest. Vanimad mänguasjad on leitud Kreekas, Roomas, Egiptuses, Hiinas ja Kaug-Idas. Antropoloogid ja kultuuriajaloolased on jõudnud järeldusele, et laste vajadus mängida ja selle soovi realiseerimiseks mänguasju kasutada on täheldatav kõikide rahvaste juures peaaegu üheaegselt ja samal viisil.

Mänguasjade valmistamisel kasutati vanimate materjalidena metalli, luud ja nahka, savi ja kangast. Metall, puit ja savi on aegade jooksul olnud kõige levinumateks materjalideks. Paber ja mitmesugused ehitusmaterjalid on leidnud oma koha uusajal. Vanimateks mänguasjadeks peetakse palli, nukku ja mänguloomi. Pall on „puhas mänguasi *par excellence*“. See pole mingi sümbol, vaid lihtsalt mänguasi. Pall pakub liikumisvõimalusi ja üllatusi, mistõttu palli võib vaadelda kui kõige mängulisemat mänguasja. Nukk kuulub figuuri- ehk kujundimänguasjade hulka ning kujutab endast ühiskonna väärtuste ja iluideaalide kandjat. Võib väita, et nukkude ajalugu on samaaegselt ka teatud määral meie ajalugu. 13. sajandi Pariisi nukud on selle parimaks tõendiks. Sellepärast on vanimate nukkude juures raske leida midagi lastepärast, sest nende nägu, soeng ja rõivastus peegeldab eelkõige täiskasvanute maailma. Vanimad nukud

valmistati savist, puidust, portselanist ja marmorist. Nukkude juurde kuuluvad lahutamatuult muud mänguasjad, eelkõige nukumaja, nukunõud ja -mööbel. Läbi aegade on nukkudega koos käinud nukuköök ja mitmesugused kauplused.

Vanimateks mänguasjadeks on ka mitmesugused muusikariistad, nagu näiteks viled ja kõristid. Neil on sageli maagiline tähendus, nad pidid eemale hoidma halbu vaime. Tugevate mängutraditsioonidega on tuntud Kaug-Ida riigid ja Hiina. Nende maade tuntumaid mänguasju on lohe ja täristi.

Keskaja mänguasjade kohta on olemas mitmeid seisukohti. Ühelt poolt keskaegne kirik pidurdas mängu ja mänguasjade arengut, teiselt poolt tõestavad paljud kirjalikud materjalid ja maalid mänguasjade olemasolu. Keskajal levinud mänguasjad olid nukud, pallid, mänguloomad ja lohed. Mängiti ka trummide, vilede, karkude ja kööginõudega. Samuti mängiti erinevaid lauamänge. Kahtlemata olid mängud hobuste ja rüütlitega aegade jooksul kõige levinumad mänguasjad poisieast kuni täiskasvanuni.

Paljud kaugete aegade mängud ja mänguasjad on vägagi sarnased tänapäeva laste mängudele ja leludele. Sellele annab kinnitust kuulsa 16. sajandi Madalmaade kunstniku Pieter Bruegheli maal „Lastemäng“ (1560). Pildilt on leitud ligi 80 mängu, mida sel ajal mängiti nii Prantsusmaal, Saksamaal kui ka Hollandis (Forman-Brunell: 2009).

18. sajandile iseloomulikeks mänguasjadeks olid nukud, nukumööbel, kaupluse- ja apteegisisustus. Poiste lemmikleludeks olid vurr, kepphobune, mängusõdurid ja puidust relvad. Väga levinud olid ka lastel omavalmistatud mänguasjad: tüdrukud tegid riidetükikestest nukke, poisid vilesid, vurre, vibusid, lohesid, vesi- ja tuuleveskeid. Tüübilt ühed kõige levinumad vanemad laste mänguasjad on puukstest kariloomad, mida tegid karjapoised karjas olles.

Enne mänguasjade tööstuslikku tootmist valmistati need materjalidest, mis olid kohapeal kättesaadavad eeldusel, et täiskasvanud lepivad niisuguste leludega. Näitena võib tuua Afganistani laste mängud ja mänguasjad. Afganistani lapsed mängisid liikumismänge puidust ja metallist rõngaste ja ratastega. Talvel mängiti toas kauplusemänge, milles osalesid ka täiskasvanud. Enne talve tulekut parandati kühsetusahje. Ülejäänud savist ehitasid lapsed omale väikese, kuid töökindla ahju, milles sai päris leiba küpsetada. Mõnikord mängiti ka

elusate mänguasjadega, näiteks püüti kiile, kinnitati neile ühe jala külge niit ja lasti putukad lendu. Võitis see mängija, kelle „tuulelohe“ kõige kõrgemale ja kaugemale lendas. Mänguga seotud esemete juures on tähendatud ka nende maagilist tähendust. Laste jaoks olid need esemed talismanideks või üleloomulike jõududega ühenduse loojateks.

Kokkuvõtvalt võib traditsiooniliste kultuuride mängude ja mänguasjade kohta tuua välja järgmist:

1. Peaaegu kõike mängu mängiti ühiselt. Laps oli nii mängus kui ka muudes tegevustes seotud täiskasvanutega.
2. Traditsioonilistes kultuurides osalesid täiskasvanud laste mängudes juhul, kui aeg võimaldas ning mängisid niisama tõsiselt ja rõõmsameelselt kui lapsedki.
3. Mõningaid mängu mängiti erakordselt tõetriult. Näiteks kauplusemängus pidi saada kaupa kaaluda, ahjus võis küpsetada ehtsat leiba. Mäng oli tihedalt seotud igapäevase eluga.
4. Mängudest domineerisid kindlaskujunenud reeglitega rollimängud ja reeglimängud. Mängijad täitsid mängureegleid vabatahtlikult ja motiveeritult (Saar 1997: 161-163).

EESTI TALULASTE MÄNGUASJAD

Eesti talulaste mänguasju on valmistatud põlvest põlve kandunud traditsioonide kohaselt. Need olid tehtud käepärastest materjalidest, enamasti lihtsad, jättes ruumi laste enda fantaasiale. Enamik esemeid tegid kas vanemad või lapsed ise kodus. 19. sajandi lõpust alates hakati ka laatadelt või poodidest mänguasju ostma. Tavaliselt ei ulatunud aga laste maailm koduõuest palju kaugemale. Ümbritsevat maailma peegeldas nende mäng ja mänguasjad. Nii on mõistetav, et lehtpuuokstest vestetud koduloomad olid tähtsal kohal ka laste mängudes. Mänguloomade meisterdamine, tööriistade ja tarbeesemete jäljendamine, nuku hellitamine võimaldas lapsel tegelikku elu jäljendada, oli talle eelharjutuseks tulevasele tööle. Nende lihtsate mänguasjade kaudu kasvas lapse mäng üle tööks ja eluks (Piiri 2005: 4-5).

Lihtsamaid mänguasju tegid lapsed ise. Suuremaid ja keerulisemaid asju, nagu kiikhobuseid, nukuvoodeid ja mustlaslukke meisterdasid lastele täiskasvanud. Mänguasju tehti kõigest, mis näppu ja silma puutus: puust, riidest, nahast, luust, savist, õlgedest, kasetohust, vitstest, peergudest, puukoorest, paberist, nõörist, traadist.

Eelmise sajandi alguses osteti jõukamates taluperedes lastele mängimiseks ka juba mõni poeasi – ratastel hobune või portselanist nukupea või savist loomakujuke. Suurem osa mänguasju tehti aga endiselt oma kätega nii, nagu enne ja muistegi (Toomet 1996: 48).

Vigurmänguasjad

Vigurmänguasju oli vanasti palju: kannuskõre, kassimärss, tohukuubik, saksasaan, viruvärav ja paljud teised. Viruvärava saamiseks tuli õhukesed puuliistud teatud viisil üksteist läbi põimida nii, et moodustus värava kuju. Tohukuubik jälle tehti kuumas vees kõverdatud kasetohuribadest. Kuubiku sisse pandi herneid ja anti see siis imikule kõristada. Kassimärssi ja kannuskõret põimisid lapsed samuti kasetohu- või niineribadest lihtsalt lusti pärast. Mustlaslukk on tehtud kuuest või kaheteistkümnest kandilisest puupulgast, millel sälk sees. Pulgad tuleb ristamisi kokku panna, nii et lukk koos püsiks. Kunst on selles, et pulgad peavad olema kindlas järjekorras, muidu ei tule midagi välja.

Vurriluu oli tehtud sea sääreluust, keskohta oli puuritud kaks peenikest auku. Neist aukudest pisteti nõõrid läbi ja nõõridele aeti keerud peale. Kui keerud nõõre käte vahel vaheldumisi pingule tõmmati ja lõdvaks lasti, siis hakkas vurriluu nõõri keskel keerlema ja pöörlema, vihisema ja vurisema. Ilma vuringata ei saanud vanasti ühelgi vastlaõhtul läbi (Toomet 1996: 26-31).

Mänguasjad loodusest

Sada aastat tagasi olid paljude maalaste mänguvaranduse hulgas omatehtud kaltsutittede ja pulkjalgadega puuhobuste kõrval ka pisikesed sälgustatud oksajupid. Need polnud tavalised puupulgad, vaid vana aja talulaste armsad mänguasjad: puuokstest kariloomad. Teadja silm tundis kohe ära lehma ja hobuse, lamba ja sea ning karjapoisi, kes oma pudulojuseid valvas. Puupulkadest loomad pärinesid ühest teistsugusest maailmast, mis on praegustele lastele võõraks jäänud, milles aga maalapsed vanasti sünnist saati elasid. Kui vanarahva ütlemine, et karjapoiss on kuningas, tõeks arvata, said saja aasta eest Eestis paljud lapsed kuningapõlve pidada (Toomet 2016: 6-7).

Eelnevatel sajanditel elasid talulapsed sõna otseses mõttes mänguasjade keskel. Mänguasju vedeles toa taga, kasvas maas, rippus puus, ujus vees, hõljus õhus. Lepalehed muutusid

höberubladeks, kollased kaselehed kuldrahadeks, hammastega täksitud sirelilehed kirjudeks sitsirätikuteks. Laastud moonduksid laevadeks, puupulgad inimesteks, kuuse -ja männikäbidest said lehmad ja sead, vanadest kasukaribadest lambad ja karjakrantsid. Kui lapsel oli mängija silm ja mängija meel, hakkas puuks tema käes vilets ajama, orashein ja rukkikõrs häält tegema, putkevars vett pitsima. Kasetohust lind sai tiivad ja tõusiski õhku.

Niisketes kohtades kasvavad kõrkjad ja load olid lastele väga heaks mänguasjamaterjaliks. Kõige lihtsam oli teha parti. Kõrkjavars keerati ovaalse spiraalina kokku – nii sai pardi keha. Seesmine kõrkjaots murti üles pardi kaelaks ja peaks, välimine ots kinnitati puutikuga keha välisküljele. Et pea õiges asendis püsiks, pisteti teine puutikk läbi pea ja kaela. Niisugused pardid ujusid hästi igal pool: veelombis, toobris, ojas, järves.

Saksasaani tegemine oli omaette kunsttükki. Kõrkjad, load või teelehevarred tuli ettenähtud viisil üksteisest läbi põimida nii, et lõpptulemuseks oli saani moodi asi koos korju ja aisadega. Saksasaani tegemine oli rohkem näpuosavuse proovimine, saani endaga mängiti vähe. Lugadest ja kõrkjavartest tegid tüdrukud veel rosetitaolisi kõrkmeroosi enda ja nukkude ehtimiseks. Kes viitsis, punus kõrkjatest palmikuid ja õmbles need niidiga kokku nukutekkideks, nukukorvikesteks, nukukübarateks.

Poiste mänguasjad

Pisikesi pulgahobuseid oli vanasti igal poisil. Neid lõikasid nad puuokstest ise, niipea kui juba nuga kasutada oskasid. Hobustel pidi olema püstine kael ja parajalt pikk keha. Jalad löödi naeltest või pandi puutikkudest, saba tehti takutuustist. Suuremaid hobuseid tehti kolmekordsest saelauast. See nõudis juba mehe kätt ja oskusi, sest hobuse osad saeti eraldi välja ja pandi pärast kokku. Laudadest hobused olid ilusad, aga mänguks natuke rasked ja kohmakad.

Veel suuremad olid kiikhobused. Kiikhobused olid head selle poolest, et väikesed poisid said neile selga ronida nagu pärishobustele ja nendega kiikuda. Kiikhobused tehti tavaliselt oksaharuga palginotist, oksast sai hobuse kael. Muidu nägid kiikhobused igauks isemoodi välja. Üks isa, kellel oli kolm poega, tegi neile nii pika kehaga hobuse, et kõik poisid mahtusid korruga kiikuma. Teine tegi hobusele liikuva pea, mida ohjadest tõmmates sai ühele ja teisele poole pöörata. Kolmas kinnitas kiikhobusele lambanahast laka ja tegi jõhvist saba

taha. Neljas aga meisterdas oma pojale hoopis hobujalgratta. Linnapoes nähtud papphobuse eeskujul nikerdas mõni osav mees ka kodus puutükist väikese hobuse, mis nägi välja nagu tõeline hobune. Värvis ära, pani rattad alla ja rangidki kaela.

Lisaks hobustele mängisid poisid vankritega, saanidega, atradega, äketega, rullidega, saagidega, kirvestega, haamritega, tangidega, naeltega, tinasoldatitega, puusõduritega, laevadega, vesiveskitega, tuuleveskitega, tuuleratastega, tuulelohedega, karkudega, lingudega, kadadega, vibupüssidega, kartulipüssidega, söepüssidega, võtmepüssidega, lülipüssidega, taelapüssidega, hernepüssidega, korgipüssidega, tikupüssidega, püstolitega, puumõõkadega, odadega ning vahel harva ka tüdrukutega.

Enamasti lõigati püssid puust, vahel pandi puupüssile ka rauast päästik või toru külge. Pauk tuli aga mõlemal juhul suuga juurde teha. Kaheharulisest oksast kada ehk ragulka oli tegelikult tõelisemgi relv, sellega sai päriselt lasta, kas siis kive või käbisid. Vibu ja nooled oli pea igal poisil olemas, aga need sobisid rohkem märkilaskmiseks.

Hernepüssi sai näiteks teha niidirullist või roost, mille sees jooksis kummiga kinnitatud varb. Kui varb tagasi tõmmati, hernes torusse pandi ja varb jälle lahti lasti, lendaski hernes püssist välja. Kartulipüss tehti jälle hanesulest, seepärast kutsuti seda vahel ka sulepüssiks. Hanesule rootsul lõigati mõlemad otsad siledaks ja vajutati sulerootsu jämedam ots läbi kartuliviilu, nii et rootsu sisse jäi kartulist kuul. Paraja pulgaga lükati kuul kaugemale rootsu sisse ja võeti uus kartulitükk otsa. Kui nüüd seda omakorda puupulgaga tagant tõugati, lendas esimene kuul toreda plaksuga hanesule seest välja. Selle plaksupaugu pärast kartulipüssi tehtigi, mingit ohtu kartulikuulist ju polnud (Toomet 1996: 54-79).

Tüdrukute mänguasjad

Vahel mängisid tüdrukud oma nukumänge lihtsalt puupulkadega, millele rätt pähe ja riidenutsak ümber seoti. Kui taheti nukule kõva pead, puistati paraja suurusega riidelapile niisket tuhka, pingutati riie tuhahunniku ümber siledaks ja seoti otsast tugevasti kinni. Kuivades muutus tuhk nartsu sees kõvaks. Puust voolitud nukupea oli muidugi veel kõvem, aga selle tegemine võttis rohkem aega. Suud-silmad joonistati nukule värvilise pliiatsiga või tikiti, juusteks kõlbas lina- või takutuust. Nuku keha õmmeldi riidest, täidiseks pandi kaltse, saepuru, liiva või tuhka. Käed-jalad tehti tavaliselt eraldi, topiti täis ja õmmeldi keha külge.

Särk ja seelik selga, sokid jalga ja jäigi veel nukule nimi panna. Mõni osav meistrimees tegi üleni puust nuku. Voolis puust pea ja puust keha, lõi ka käed ja jalad ning kinnitas need kruvidega liikuvalt keha külge. Näkku nikerdas nina, silmad ja suu, märkis löikega ära juuksepiiri. Kui nuku silmad siniseks, suu ja põsed punaseks, kulmud ja juuksed mustaks värviti, sai puust nuku nägu vaat et sama ilus kui poenukkudel (Toomet 1996: 49).

NUKU AJALUGU

Vanimad nukud on leitud Egiptusest ja pärinevad aastast 2000 eKr. Need on maalitud ornamendiga puunukud, lopsakate puu- ja savihelmestest juustega. Meie ajaarvamise algussajanditest on pärit eebenipuust, vandlist ja savist valmistatud kopti nukud. Mõnel neist olid käed liikuvalt keha külge kinnitatud. Kopti nukkudel on säilinud ka mustriks villasest kangast tehtud riideid. Rohkem on teada Antiik-Kreeka nukkudest. Kored olid pikkade, saledate ja liikuvalt kinnitatud jäsemetega savinukud. Põletatud savi kõrval tehti nukke vähemal määral ka puust, vahast, kipsist ja elevantiluust. On andmeid, et kreeklased õnnestusid meisterdada iseliikuvaid nukke. Vanimad säilinud mängunukud on pärit Vahemeremaadest (Toomet 1997: 22).

Vanas Roomas oli nuku nimetuseks "pupa", mis tähendas vastsündinud tütarlast ja millest tuleneb nii saksakeelne "die Puppe" kui prantsuskeelne "la poupee". Roomas muutus savinukkude valmistamine tõeliseks tööstusharuks, mille toodangut jagus impeeriumi igasse äärde, ja nukke viidi ka välismaale (Toomet 1997: 23). Väliselt sarnaseid rooma nukud paljuski kreeka nukkudega. Suhteliselt lihtsate nukkude kõrval valmistati Roomas ka elevantiluust ja kullast nukke rikkastest peredest pärit tütarlaste jaoks.

Keskaja varasemast perioodist on nukuleide vähe. 15. sajandi Nürnbergist on aga juba nimeliselt teada nukutegijad Otto ja Mess, kes valmistasid liikuvate jäsemetega puunukke. Enam tuntud on 15. sajandi savinukud Nürnbergist, millel on iseloomuliku detailini rinna sees ümmargune avaus. Arvatakse, et sellise nuku kinkisid ristvanemad ristilapsele ja avause sisse pandi lapse jaoks õnneraha. Säilinud on ka mõned raudrüüs rüütlinukud ratsahobustel. Keskaja rüütlinukud olid mõeldud kõrgest soost poislaste mänguasjadeks (Toomet 1997: 24-25). Lihtrahva laste tarvis müüdi keskajal laatadel primitiivseid savi- ja puunukke. Puunukkude populaarsust tõendab asjaolu, et keskaeg võttis nuku tähistamiseks ladinakeelse sõna "pupus" asemel kasutusele uue sõna "tocke", mis alamsaksa keeles tähendab puutükki ja

millest tulenev rootsikeelne "docka" tänini käibel. Nukkude valmistamisest müügiks on esimest korda juttu Saksamaalt pärinevates 14. sajandi tsunftieeskirjades.

NUKKUDE LIIGITUS MATERJALIDE JÄRGI

Puunukud

Puunukkude dateeritud ajalugu on täpsemalt jälgitav 17. sajandi lõpust alates. Kaks keskust on Saksamaa ja Inglismaa. Hinnatumad oma liigikaaslaste seas on vanad inglise puunukud 18. sajandist. Enamik inglise puunukke kujutab uhkelt riietatud daame omaaegses moerõivastuses (Toomet 1997: 26-27). Nende, vahel ka "kuninganna Anne`i nukkudeks" kutsutud nukkude üldmulje ja näomaaling on liigutavalt naivistlik. Nukkude kehad ja pead on treitud ühest puutükist, näod on kaetud õhukese kipsikorruga, värvitud ja lakitud. Käte alaosa on puust ja värvitud, ülaosa nahast või riidest ning neediga keha külge kinnitatud. Puust jalad enamasti liikuvalt kehaga ühendatud. Peas on nukkudel kas liimitud või naeltega löödud parukad. Inglise puunukkudel eripäraks on nende ebaproportsionaalselt suured mustast (hiljem ka sinisest) emailist silmad ning kahvlitaoliseks vestetud sõrmed. Kulmukaar on peenike, ripsmeid tähistab sageli punktirida. Suu on väike ja kokkupigistatud nagu roosinupp.

Vahast nukud

On teada, et nukke tehti vahast juba antiikajal. Nukumaterjalina võeti vaha taas kasutusele 19. sajandi teisel veerandil. Vahal on palju häid omadusi. Vahal puudub puu jäikus ja portselani külmus (Toomet 1997: 35). Teda on lihtne vormida ja tulemus on üllatavalt elusarnane. Vanade vahanukkude elutruudust suurendasid veelgi pärisjuuksed ning kuuma vaha sisse surutud ripsmed ja kulmukarvad. Siiski oli vahanukkudel ka puudusi. Valguse käes vaha pikapeale pleekis. Kuuma ahju või kamina lähedal kippusid nukud sulama. Aja jooksul vahanukud pragunesid ning olid ka muidu kergesti vigastatavad. Varasemad mesilasvahast tehtud nukud maitsesid hiirtele ja rottidele. Ja lõpuks olid vahanukud väga kallid, neid suutsid oma lastele muretseda ainult väga rikkad papad-mammad. Vanemad nukupead lõigati välja tahketest vahakamakatest, hiljem hakati kasutama kallimat, aga efektiivsemat valamise meetodit. Sulavahale lisati ihutoonis värvaineid ja valati see siis savist, puust või metallist vormi.

Pabermassist ja segamassist nukud

Sarnaselt vahanukkudele valmistati ka paberimassist nukupäid vormis. Erinevalt vahast, mis valati vormi, paberimass pressiti vastu vormi sisekülge ja lasti seejärel kuivada, kuni ta muutus kõvaks. Viimistlustööde käigus massist nukupead lihviti, värviti, lakiti ja mõnikord ka vahatati üle. Paberimass võttis kuulekalt lokikeste, palmikute ja muude ettenähtud põimingute kuju, nii et nukud ei pidanud oma vanamoodsuse pärast häbenema. Teine ja olulisem põhjus oli paberimassi suhteline odavus, mis võimaldas laiendada nukkude ostjaskonda ka keskklassile. Kolmandaks olid massnukud puunukkudest ja savinukkudest kergemad, neid oli seetõttu lihtsam transportida ja ka odavam eksportida, sest tollieeskirjad jälgisid väljaveetava kauba kaalu.

Portselan ja biskviitportselan

Portselanist nukke hakati valmistama 19. sajandil. Glasuuritud portselanist nukkude kõrgaeg oli Euroopas umbes 1840-70. Portselan koosneb kaoliini, jahvatatud kvartsi ja põldpao segust. Esialgu olid need glasuuritud portselanist nukud. See tähendas, et peale esialgset põletust kaeti nukupea läikiva glasuuriga ja põletati veel kord. Põletatud glasuuri peale maaliti emailvärvidega nägu ja juuksed ning põletati siis värvide kinnitamiseks kolmandat korda, seekord väiksemas kuumuses. Nii sai valmis nukupea – sile ja läikiv.

Ajaliselt veidi hilisemad ja enam hinnatud on biskviitportselanist nukud. Biskviitportselani materjal on sama, mis glasuuritud portselanil, erineb vaid töötlemise tehnoloogia. Biskviitportselani puhul glasuuri ei kasutatud. Biskviitportselan nukkude hiigelajaks on 19. sajandi viimane veerand, kuid nad ei kaotanud oma populaarsust ka 20. sajandil ning tänapäeva ilusamad kunstnikunukudki on samuti valmistatud biskviitportselanist.

Tselluloidnukud

Kui 19. sajandi keskel leiutati Inglismaal tselluloid, pandi sellele algul suuri lootusi. Tselluloidi põhikomponentideks on nitrotselluloos ja kamper. Tselluloidi peetakse esimeseks inimese loodud sünteetiliseks materjaliks, praegusaja plastmasside eelkäijaks. Päril alguses kasutati tselluloidi mitmesuguste loodusmaterjalide nagu puu, elevandiluu jt. imiteerimiseks.

Tselluloidist nukupea saamiseks pandi tselluloidlehed metallvormi ja puhuti sisse kuum õhk, mis sundis soojusest pehmeks muutunud lehti võtma vormi kuju. Varasematel nukkudel olid tselluloidist vaid pea ja jäsemete alaosad, keha tehti riidest. Hiljem hakati valmistama üleni tselluloidist nukke. Nii nagu segamassist, tehti ka tselluloidist portselannukkude odavamaid koopiaid. Siiski oli 19. sajandil tselluloidnukk veel suhteliselt kallis. Alles 20. sajandi algusest muutus tselluloid materjalina odavaks. Tselluloidi puudused, millest tõsisem oli tuleohtlikkus, sundisid nukuvalmistajaid vaatama taas ringi uute materjalide järele. 20. sajandi keskpaigast tõrjuski uus leiutus plastmass tselluloidi kõrvale.

Plastmass nukud

1940. aastad said nukumaailmas pöördeliseks. Sõja ajal loodi sõjatööstuse tarbeks mitmeid uusi materjale, mis sõja lõppedes said kõigile kättesaadavaks. Üheks selliseks oli plastmass. Muude kasutusvõimaluste juures hakati plastmassist valmistama ka nukke. Plastmassis on täide läinud mitme põlvkonna nukutöösturite unelmad. Plastmass on kerge, teda on lihtne vormida, ei purune pillamisel, teda saab puhastada. 1950. aastate keskel õnnestus polüetüleenilisandite abil muuta plastmass elastsemaks. Saadud materjali tuntakse vinüüli nime all ning teda on olemas pehmemas ja kõvemas variandis. Sageli on nuku pea ja käed-jalad valmistatud pehmest plastmassist, keha aga kõvast. Pehme plastmass võimaldas kasutusele võtta ka uue juuste kinnitamise meetodi, mille puhul juuksed istutati kimpudena pea sisse. Tänu tehnilistele uuendustele on tänapäeval õnnestunud plastmassist valmistada vägagi ilmekaid ja elusarnaseid nukke, mille hind on ajalooliste eelkäijatega võrreldes suhteliselt odav. Samas on masstiraazis tootmine kahandanud paratamatult iga üksiku nuku väärtust ja võlu. Plastmassist on tehtud ka Barbie. Barbie emaks on Kaliforniast pärit Ruth Handler. Ta valmistas 1950. aastate lõpul pikkade saledate säärtega, peenikese vöökohaga, vormikate puusade ja rindadega täiskasvanud naist kujutava nuku ning nimetas selle oma tütre järgi Barbie`ks.

Riidest nukud

Pioneerideks riidenukkude hulgitootmises said Inglismaa ja USA. 20. sajandil võtsid riidenukutegijad kasutusele mitmeid uusi materjale. Üheks selliseks oli vilt. Kõvendatuna ja vormi pressituna võimaldas vilt kujundada ilmekaid nukunägusid. Vilti oli lihtne värvida ning vastavalt töödelduna olid vildist nukupead nii tugevad, et nende külge sai kinnitada parukaid

ja klaassilmi. Teiseks sobilikuks kangaks osutus trikoo. Oma venivuse tõttu oli trikoo ideaalseks materjaliks nukukehadele, aga seda kasutati mõnikord ka nägude juures. Selleks paigutati trikookangas kõvemast ainest maski peale.

Paberist nukud

Euroopas on pabernukkudest teateid hiliskeskajast peale. Poest ostetud pabernukkude kõrval on pea kõik väikeste tüdrukute sugupõlved joonistanud nukke ja nukuriideid ka ise. Neist eri aegadest pärit omatehtud pabernukuperedes peegelduvad omaaegsed moesuunad, lennukas fantaasia, aga ka lihtsalt puhas mängurõõm. Eriti hinnatud olid pabernukud, mis kujutasid kuninglike perekondade liikmeid, tuntuid lauljaid, näitlejaid ja teisi kuulsusi. Anti välja terveid raamatuid, mis olid täis nukke ja nende riideid. Nukkude kõrval tehti paberist ja papist ka sõdureid, hampelmanne, losse, maju ja muud. Pabernukkude populaarsus on jätkunud läbi 20. sajandi tänapäevani välja ja võib ennustada, et ega see nukuliik vist kunagi päriselt kao (Toomet 1997:6-58).

TÄNAPÄEVA MÄNGUASJAD

Mänguasjad on tähenduslikud oma ajas. Mängides õpib laps neid rolle, mida aeg nõuab nüüd ja tulevikus. Viimase aastakümne jooksul on mänguasjade maailm silmnähtavalt muutunud. Lelud, mis tunduvad vahvad täiskasvanutele, pole seda tänapäeva lastele – nemad eelistavad hoopis video- ja arvutimänge.

Video- ja arvutimängud on lapsele põnevad juba seetõttu, et ta saab pidevalt tagasisidet – iga klõpsu peale pakub arvuti pilti ja häält, suhtlemine on kahepoolne. Arvutiga saab mängida pikemat aega, samuti õpib laps tajuma põhjus-tagajärg seoseid. Ehk teisisõnu – ta valmistab end ette rollideks ja oskusteks, mida läheb vaja 21. sajandi ühiskonnas. Kui meie vanaemad ja emad pidid õppima rohkem konkreetseid oskusi, siis meie lapsed peavad leidma lahendusi probleemidele ja otsima iseseisvalt vastuseid küsimustele.

Neile vastanduvad animatsioonifilmide ja raamatute tegelasi matkivad lelud, mis on küll oma aja nägu, ent millega on väga vähe midagi loovat peale hakata. Lapsele on nad aga atraktiivsed ja seonduvad positiivse kangelasega. Mis sest, et neil on kindlad omadused ja

roll, mootorratturhiir juba sahvris juustu ei söö ega aias kaalikat ei kaeva. Ta on ikka selgelt võitlushiir.

Tänapäeval on hulk erinevaid Eesti ja välismaist päritolu lauamänge, kuid põhiliseks mängude mängimise vahendiks on saanud pigem nutitelefon. Lastetoas on pigem poest ostetud veepüssid, Nerf püssid, aga ka „Tähtede sõja“ filmist tuntud Star Wars valgusmõõgad. Tänapäeva nukumaailm on üsna plastine ja sätendav. Üha rohkem on nukke, mis on pärit mõnest populaarsest animatsioonfilmist ja kujutavad endast muinasjutuprintsessi, haldjat või muud fantaasiategelast (Grauberg 2018).

KOKKUVÕTE

Esimestel eluaastatel on väikese ilmakodaniku põhitegevuseks ümbritseva maailma tundmaõppimine ja enese avastamine selles maailmas. Arenedes muutuvad oluliseks minapildi osadeks sugu ja vanus, aga sageli ka oskused, mis lapsel on ning asjad, mida ta omab. Seega on oluline, et laps saaks esimestel eluaastatel iseenda võimeid ja võimalusi tundma õppida, manipuleerides erinevate asjadega. Lapse jaoks on kõik ümbritsev uus ja ta alles avastab seda, mida üks või teine asi endast kujutab ja mida saab sellega peale hakata. Lapse arengut silmas pidades on kõige olulisem, et ta saaks mitmekesiseid kogemusi. Erinevate asjadega tegelemiseks peab laps kasutama erinevaid võimeid ja oskusi ning neid ka vastavalt arendama – mõni mäng nõuab käeosavust, teine fantaasiat, kolmas head mälu või kiiret reageerimist. Lapsel peab olema aega, et teha midagi ise kasutades selleks oma fantaasiat, käeosavust, loovust ja oma võimeid.

ALLIKAD

1. Grauberg, H. (2018) <http://maakodu.delfi.ee/news/maakodu/kodu/vaata-ja-vordle-manguasjad-100-aastat-tagasi-ja-nuud?id=80812841> 18.01.2018
2. Piiri, R. (2005) Talulaste mänguasjad. OÜ Vali Press.
3. Saar, A. (1997) Laps ja mäng. Tallinn: EKK trükikoda.
4. Toomet, T. (2016) Karjakuninga mängud. Kirjastus „Karrup“
5. Toomet, T. (1997) Nukuraamat. Kirjastus "Kunst" Tallinna Raamatutrükikoda.
6. Toomet, T. (1996) Kaltsutitt ja puuhobune. Kirjastus "Koolibri"
7. Saar, A. (1998) Väikelaps ja tema kasvukeskkond. Tallinna Pedagoogikaülikooli Eelkoolipedagoogika Õppetool. Lapse uurimise keskus. Tallinn

8. Forman-Brunell, M. (2009) "Pieter Bruegel the Elder's "Children's Games" [Painting]," in Children and Youth in History, Item #332, <http://chnm.gmu.edu/cyh/items/show/332> 18.01.2018